

TANULMÁNY

Büntetés és kriminálpolitika

✎ *Búza Gábor Attila PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)*

Az utóbbi évtizedekben – különösen a rendszerváltás óta – egyre inkább elterjedt az a nézet, hogy a megszokott, biztonságot jelentő társadalmi struktúrák fellazultak vagy eltűntek. Ily módon napjainkra megnövekedett a biztonság és a rend iránti igény. Akár valós ez az igény, akár nem, kielégítése érdekében a kormányzatokra egyre nagyobb nyomás nehezedik a társadalom oldaláról. Ebben a kiélezett helyzetben pedig fennáll annak a veszélye, hogy a kormányzatok csak az alkotmányos keretek feszegetésével tudják kielégíteni ezt az igényt, amit azonban meg kell próbálniuk elkerülni.

I. Bevezetés

„A bűnözéssel foglalkozó tudományokban általánosan elismert, hogy a hatvanas évektől Nyugat-Európában és Észak-Amerikában alapjaiban formálódott át a bűnözésről és annak kontrolljáról való gondolkodás. Ennek a büntetőpolitikai paradigmaváltásnak a magva az a soha nem tapasztalt hangsúly, amelyet a bűnözés megelőzésére történő hivatkozás napjaink bűnözéskontroll modelljeinek alakításában kap. A 21. század elejére a nyugati társadalmak büntetőpolitikájának legfontosabb szerveződési elvévé és rendező logikájává a bűnös magatartás, a potenciális veszélyforrások és a bűnelkövetés szempontjából releváns körülmények kontrollálása, semlegesítése és megelőzése vált.”¹ Beccaria óta tudjuk, hogy a büntetőjog célja nem más, mint megelőzni a bűnelkövetőt abban, hogy újabb bünt kövessen el.² A társadalmi fejlődés során ugyanis kikristályosodott azoknak az emberi magatartásoknak a köre, amelyeket a közösség saját maga és tagjai védelme érdekében tiltottnak, bűnösnek minősített. Bármely társadalomban valószínűleg mindig lesz egy olyan magatartáscsoport, amely tiltottnak, nemkívánatosnak fog minősülni. Ennek az lehet az egyik oka, hogy a bűnre való hajlandóság az ember sajátja,³ ily módon a bűnelkövetés a mindenkori tár-

sadalmi valóság integráns részét fogja képezni. Ezzel párhuzamosan és erre született válaszként viszont ki fog alakulni egy olyan mechanizmus is, amely a bűnelkövetésre próbál meg válaszokat adni. A társadalom a kohézió kialakítása és megőrzése érdekében fel fog lépni a bűnrel és azok elkövetőivel szemben.

A bűnelkövetésre adott válaszreakciók kapcsán napjainkban az egyik legfontosabb kérdés, hogy a bűn, a bűnözés kontrollja milyen keretek között valósul meg. Mi legitimálja a létezését, melyek azok az elvek, amelyeknek érvényesülniük kell a működése során? Mi jelöli ki a korlátait és mi biztosítja ezeknek a korlátoknak az érvényesülését? És ez az a pont, ahol láthatóvá válik, hogy mára megváltozott a bűnözéssel foglalkozó intézményi környezet és társadalmi gondolkodás. „Minden társadalom tolerál bizonyos mértékű bűnözést, illetve a büntető igazságszolgáltatás bizonyos mértékű hatástalanságát. A kérdés, hogy mikor, hogyan és miért változik meg ez a tolerancia-küszöb, és a társadalom hogyan kezeli ezt a problémát. A kutatások ugyanis azt jelzik, hogy a tolerancia-küszöb alakulását nem annyira a bűnözés alakulása, inkább a jelenség értékelése határozza meg.”⁴

Ezt az értékelést a társadalom⁵ pedig a legritkább esetben végzi el csak a jog szemszögéből. Borbíró Andrea helyesen mutat rá arra, hogy a bűnmegelőzésről – és a bűnről – való tudományos gondolkodás nem választható el az adott társadalom szociológiai, politi-

1 *Borbíró Andrea*: A sokarcú bűnmegelőzés – I. rész. *Ügyészek Lapja*. 2007/1. 75.

2 *Beccaria, C.*: A bűnökről és a büntetésekről. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998. 26.

3 *Szabó András*: Igazságosan vagy okosan? Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 10.

4 *Kerecsi Klára*: A kriminológia és a büntetőpolitika kapcsolata. In: *Kriminológiai Tanulmányok* 40. (szerk. Irk Ferenc). Budapest, OKRI, 2003. 122–123.

5 Tanulmányomban az európai, az észak-amerikai társadalmi modelleket kívánom vizsgálni, ezért a továbbiakban társadalom alatt csak ezen kultúrkörök társadalmait értem.

kai, gazdasági, társadalmi hatalmi struktúráitól.⁶ Sőt, az egyik, ha nem a legfontosabb elem a bűnözés társadalmi értékelése kapcsán a moralitás, vagyis az adott társadalom értékészlete, értékpreferenciája, amely megalapozza, áthatja és befolyásolja az egész társadalmi berendezkedést.

A bűnözés értékelése számos tényezőtől függ és csak egy komplex rendszer részeként vizsgálható. Emiatt fontos kiemelni azt is, hogy a társadalom, mint komplex rendszer nem statikus, hanem dinamikus entitás, folyamatos mozgásban van: változik az értékészlete, a szerkezete, egyes folyamatok a körülményektől függően hol erősebben, hol gyengébben érvényesülnek.

A mi, vagyis a jelen kor társadalmának egyik legfontosabb jellegzetessége a modernitás. „A modernitás szociológiai értelmezésében a múlt század közepétől a növekvő differenciálódás, a hagyományos hierarchiák felbomlása, autonómiák megerősödése áll a középpontban.”⁷ Somlai Péter ezt így fogalmazza meg: „minél modernebb egy társadalom, szervezete annál komplexebb, e szervezetműködése pedig annál dinamikusabb.”⁸ A komplexitás és differenciálódás következtében fellazultak a megszokott mechanizmusok, sok esetben pedig megkérdőjeleződött a korábban igazodási pontként kezelt normák érvényessége, egyben átalakultak a társadalmi folyamatokat szabályozó intézményrendszerek.⁹ Ebben a bizonytalanná vált társadalmi helyzetben pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a modern (globális) társadalomban már nem lehetséges a büntetőpolitika hagyományos eszközeivel kialakítani a közbiztonság elviselhető szintjét, illetve nem lehet gyakorolni a bűnözés kontrollját.¹⁰ Ily módon a modernitás eredménye esetünkben az, hogy megváltozott a bűnözésről, a bűnmegelőzésről való gondolkodás, ennek megfelelően pedig a bűnözésre való reagálás módja is. „A globális társadalom szereplőinek egyik legnagyobb problémája a folyamatos és komplex módon megjelenő biztonságihiány. Az állampolgárok számára a globalizáció által felkínált, egyre bővülőnek látszó lehetőségekhez képest reális veszélybe került az életkörülményeket meghatározó valamennyi tényező: a biztonságot jelentő, tartós munkaviszony, a hagyományos rend szerinti életmód fenntarthatósága, a tervezhetőség, az együvé tartozásból fakadó, a közösségi létből származó támasz. (...) A mai kormányzatoknak a biztonsággal kapcsolatos, egyébként legitim elvárásokra már nincsenek és nem

is lehetnek megnyugtató válaszaik.”¹¹ A megszokott, biztonságot jelentő társadalmi struktúrák fellazulásának vagy eltűnésének köszönhetően ezért napjainkra különös jelentőséget nyert a biztonság és a rend fogalma. Ez a biztonság és rend iránti társadalmi igény pedig egyre nagyobb elvárásokat fogalmazott meg a kormányzatokkal szemben, különös tekintettel a kormányok büntetőpolitikájára. Azon magatartások közül, amelyek leginkább alkalmasak a társadalmi kohézió gyengítésére, a bűnözés az egyik legjelentősebb. A bűnözés, mivel tömegjelenség, minden állampolgárt érint. Ily módon megkerülhetetlen és összetettségénél fogva csak össztársadalmi szinten és csak szervezett, illetve tervezett módon lehet és kell rá válaszokat találni.

Csak hogy fennáll a veszélye annak, hogy a „bűnözéstől való félelem összekeveredik a késői modernitás más bizonytalanságot, esetleg félelmet keltő problémáival, így például a szociális, gazdasági, kulturális elbizonytalanodással.”¹² Ha pedig ez a veszély realitássá válik, akkor előfordulhat, hogy a bűnözés okait nem a megfelelő módon tárják fel, nem a kellő módon és nem a szükséges mértékben reagálnak rá. Ezért lehetséges, hogy a probléma megoldása helyett inkább annak elmélyítése történik. Ennek veszélyét napjainkban leginkább a média növeli. A médianak köszönhetően egyre több és egyre sokkolóbb bűncselekményről szerzünk tudomást nap, mint nap, ám a tájékoztatás nem mindig szakszerű. „A lakosságot ugyanakkor nincs, aki megóvja a hiányos, félrevezető, fél igazságokat tartalmazó mindenféle információval szemben.”¹³ Az így „félrevezetett” széles nyilvánosság egyre nagyobb nyomás alá helyezi az igazságszolgáltatási apparátust: a közvélemény vagy túl enyhének vagy túl szigorúnak talál bizonyos bírói döntéseket, elégedetlen a rendőrség munkájával, nem érti, hogy a hatóságok adott ügyben miért úgy döntöttek ahogy. Emiatt eltávolodik egymástól a jogi szakma (igazságszolgáltatás) és a közvélemény (társadalom). A közvélemény eredményeket akar, biztonságot és a bűnösök megbüntetését és adott esetben nem törődik azzal sem, hogy az általa javasolt módszerekkel igazából az alkotmányos rendszer garanciáiról is lemondana. Ezzel szemben az igazságszolgáltatási apparátus olykor túlságosan is ragaszkodik a büntetőjog kialakult hagyományaihoz. Ez viszont azt eredményezheti, hogy a szakma egyfajta „elefántcsonttorony”-ba zárkózik. Ez

6 *Borbíró Andrea*: Bűnmegelőzés Angliában – A bűnözéskontroll tendenciái a 20. század utolsó évtizedeiben. In: *Kriminálpolitika és büntető igazságszolgáltatás Nagy-Britanniában a 90-es években* (szerk. Lévay Miklós). Miskolc, Bíbor Kiadó, 2000. 38.

7 *Fleck Zoltán*: *Jogállam és igazságszolgáltatás a változó világban*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2008. 44.

8 Somlai Péter: *Szocializáció – A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina Kiadó, 1997. 26.

9 Somlai: i. m. uo.

10 *Gönczöl Katalin*: *Kriminálpolitika és bűnözéskontroll Magyarországon. Reformok 2002–2009*. In: *Kriminológiai Tanulmányok 47.* (szerk. Virág György). Budapest, OKRI, 2010. 73.

11 *Gönczöl Katalin*: *Kriminálpolitika a posztmodern szorításában*. Acta Facultatis politico-iuridicae Universitatis Budapestiensis 2010/XLVII. 120.

12 *Gönczöl Katalin*: *A nagypolitika rangjára emelkedett kriminálpolitika*. *Jogtudományi Közlöny*. 2002/5. 198.

13 *Irk Ferenc*: *Büntetőjog és bűnmegelőzés*. *Magyar Jog*. 1997/10. 628.

a szembenállás megzavarja a társadalom és az igazságszolgáltatási rendszer közötti viszonyt, megszűnhet a társadalmi konszenzus. Éppen ezért olyan, a társadalom által is elfogadott megoldási modellt kell kidolgozni és alkalmazni, amely figyelembe veszi az adott társadalom kulturális, gazdasági, politikai sajátosságait, de egyben képes arra is, hogy ezektől a megfelelő módon elvonatkoztasson, illetve hogy szükség esetén korrigálja a modell hibáit. Utóbbira különösen azért van szükség, mert a bűnözés reprodukciójának okai és folyamatai változhatnak. Meggyőződésem ugyanis, hogy egyetlen kriminálpolitikai modell sem lehet hatékony akkor, ha nem próbál meg közös nevezőre jutni azzal a társadalommal, amelyben működik. A kriminálpolitika nem állhat szemben a társadalommal, de a társadalom sem használhatja fel a büntető intézményrendszert olyan feladatok megoldására, amelyre nincs meg az alkotmányos felhatalmazása. Tudomásul kell vennünk azt, hogy jogállamban élünk. Egy alkotmányos jogállam lefekteti a társadalmi együttélés szabályait, ezeket a közös elveket pedig nem csak deklarálja, hanem egyben biztosítja is az érvényesülésükhöz szükséges feltételeket. Ezért a bűnözés kezelése is csak az alkotmányos keretek között értelmezhető. A társadalmi lét – heterogenitásának köszönhetően – kompromisszumokon alapul. Azt a kompromisszumot kell megtalálni, amely nem csak elméletben, hanem a mindennapi gyakorlatban is képes egy koherens igazságszolgáltatási rendszer alapjaként szolgálni.

II.

Alkotmányos büntetőjog

„Az alkotmányosság olyan elvi követelmények együttese, amelyek az ideális demokratikus alkotmány tartalmát és megvalósulását jellemzik.”¹⁴ Akár sikerül megalkotni az említett ideális berendezkedést, akár nem, napjainkra a (jog)államok egyik alapvető céljává és feladatává vált a szilárd alkotmányos alapok kiépítése. Ennek egyik legfontosabb eleme maga az Alkotmány, amely a jogrendszer egészének alpnormája.¹⁵ Az alkotmányok immár „nem korlátozódnak a társadalmi fejlődést követő, az eredményeket megerősítő deklarációkra és a politikai rendszer legitimitációjának biztosítására. Az alkotmányok meghatároz-

zák az államiság rendeltetését, társadalmi célokat fogalmaznak meg, és arra törekednek, hogy az alkotmány hatékonyan segítse a megszabott feladatok végrehajtását.”¹⁶

Az alkotmány ezek alapján egy olyan jogi és politikai dokumentum, amely mind az állam, mind pedig a társadalom működését áthatja és számukra irányt mutat. Éppen ezért igaz az, hogy – mint minden más jogágnak – „a büntetőjognak az alkotmányból, az alkotmányos értékek posztulátumaiból kell kiindulnia.”¹⁷ Ennek pedig azért van különös jelentősége, mert a büntetőjog látja el az egyik legfontosabb társadalmi célt. „A büntetőjog az emberi, a társadalmi kapcsolatok rendjének megőrzése szempontjából alapvető jelentőségű, ezért a büntetőjog elsőrendű feladata az emberek közösségi együttélésének a védelme. (...) Vagyis a büntetőjog biztosítja végső soron a jogrend parancsainak és tilalmainak kikényszeríthetőségét.”¹⁸ De maga a büntetőjog sem lehet független attól a társadalmi környezettől, amelyben érvényesül. A büntetőjog nem vizsgálható és értelmezhető csupán önmagában. Amikor ugyanis a jog büntetőjogi eszközökkel fenyegetett tilalmat (vagy éppen köteleességet) állít fel, azt nem önmagáért és nem öncélból teszi, hanem azért, hogy védje a társadalmat. Ugyanakkor nem szabad megelégednünk arról, hogy az értékeink védelmére csak bizonyos keretek között van lehetőségünk. Ezt a keretet az alapjogok katalógusa adja meg.¹⁹ „A büntetőjog értékorientált védelmi megbízatása és az ezzel kényszerűen összekapcsolt szabadságkorlátozások közötti – feszültséget is előidézhető – viszonyt elviselhető határok között kell tartani, és ez a törvényhozónak a normák megalkotása és a bírónak e normák alkalmazása során állandó feladata.”²⁰

Mindezek alapján rögzíthetjük, hogy a büntetőjog feladatát a közös értékrend védelmében látja el úgy, hogy ehhez a mindenkori alkotmányból merít felhatalmazást azzal a kiegészítéssel, hogy a büntetőjog egyben az alkotmányban foglalt alapjogok lényegi korlátját is jelenti.²¹ Különös figyelmet kell szentelni annak, hogy ez a két funkció, a védelmező és korlátozó funkció egyensúlyban legyen egymással. Ha a büntetőjogban túlságosan is megerősödik az egyéni jogvédelem funkciója vagy túlságosan is szigorú alkotmányos korlátok határolják be működését, akkor tehetlenné válhat az elkövetővel és globális szinten a bűnözéssel szemben is. Abban az esetben pedig, ha a büntetőjog a társadalom védelme érdekében túlságosan is

14 Takács Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: Alkotmánytan I. (szerk. Kukorelli István). Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 29.

15 Szabó András: Büntetőjogi dogmatika – alkotmányjogi dogmatika. Jogtudományi Közlemények. 1997/7–8. 293.

16 Takács Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. 32. Kiemelések a szerzőtől.

17 Szabó: i. m. (15) 295.

18 Nagy Ferenc: Bevezető tanok. In: Büntetőjog I. – Általános rész (szerk. Busch Béla). Budapest, HVG-Orac Kiadó, 2012. 1819. Kiemelések a szerzőtől.

19 Nagy: i. m. (18). 23.

20 Nagy: i. m. (18) uo.

21 Nagy: i. m. (18) 24.

aktívan avatkozna be a társadalmi életbe, vagy a kelle-ténél jobban lazulnának a büntetőjog alkotmányos korlátai, akkor fennállna a veszélye egy jogkorlátozó és elnyomó rendszer kialakulásának.

Éppen ezért kulcskérdés az, hogy a társadalom képes-e fenntartani ezt a kényes egyensúlyt. Meglátásom szerint ehhez két dolog vizsgálata szükséges: a társadalom hogyan gondoskodik a közös értékek védelméről, illetve hogy miért és milyen módon van lehetőség válaszolni a bűnösnek, illetve tiltottnak minősülő magatartásokra.

III. Moralitás

„A bűnözés szociológiai értelemben igen heterogén társadalmi jelenség, mások mellett magában foglalja a legdurvább erőszakos, a vagyon elleni, a közlekedési, a politikai és a gazdasági bűncselekményeket. Közös bennük az, hogy megvalósításukat az adott társadalom az adott viszonyok között büntetőjogi tilalom alá helyezi, és előfordulásuk esetén az elkövetőkkel szemben büntetőjogi szankciókat alkalmaz.”²²

A bűnözés körébe tehát sok, büntetőjogilag különböző okból tilalmazott emberi magatartás tartozhat. Éppen ez a különbözőség az oka annak, hogy a bűnözés egyes elemei olykor sokkal szorosabb összefüggést mutatnak büntetőjogon kívüli jelenségekkel: a „társadalmi okok és a reprodukciós folyamatok szempontjából a bűnözés különböző előfordulási formái némelykor közelebb állnak más deviáns viselkedésekhez, mint egymáshoz.”²³ Vagyis a bűnözés önmagában és egyes elemeiben is szoros kapcsolatban van a saját társadalmi környezetével. A bűnözés vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül az a társadalmi valóság, amely a saját szempontjai, értékítéletei alapján eldönti, mely magatartásokat minősít tilalmazottá és ezen túl mely magatartások elkövetését fenyegeti szankcióval vagy megtorlással. Természetesen az, „hogy egy társadalom milyen negatív magatartási formákra reagál, mikor érzi szükségesnek az intézményes reakciót és milyen eszközökkel kívánja végrehajtani a 'szakszerű' vagy a büntetőjellel beavatkozást, sok tényező együtthatásának függvénye.”²⁴ Példának okáért ilyen tényező lehet a társadalom toleranciaszintje, a demokrácia, a tudományok hagyománya és fejlettsége,²⁵ va-

lamint az ezek alapján kialakult társadalmi attitűd, vagyis a társadalom értékrendje. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a társadalmi értékrend előbb említett szerepét az a tény sem erodálja, hogy a bűnözéshez hasonlóan maga a társadalom is heterogén entitás. Külső vagy belső okokból, de változhat összetétele, tagjainak összetartástudata, átalakulhatnak működési mechanizmusai és nem mentes a konfliktusoktól sem. A társadalom örökös mozgásban van, ez a belső dinamizmus pedig szükségképpen kihathat a társadalom értékállítására is. Bár a társadalom egyes szegmensei és az egyes társadalmak közötti különbségeknek köszönhetően közös, az egész világra érvényes központi értékek az emberi társadalmakban nincsenek és nagy valószínűséggel alkotni sem lehet ilyeneket, de ez nem jelenti azt, hogy korhoz (vagy korokhoz) kötötten ne létezne társadalmi értékrend.

Ezt támasztja alá, hogy bármely társadalom többnyire azokat a magatartásokat fogja tiltottnak minősíteni, amelyek veszélyeztetik a saját maga által létrehozott rendszerek fennmaradását és működtetését. „A büntetőjog a mindennapi élet cselekvéseit nem deus ex machinaként szabályozza, hanem azoknak a meglévő magatartásmintáknak az alapján, amelyeket a társadalmi gyakorlat kialakított, az erkölcsi szokásrendszer és az erkölcsi értékek már szabályozás alá vontak, illetve amelyeket a hatalom jogilag érvényesnek értékelve elfogad. A büntetőjog tehát olyan követelményeket állít fel, amelyek egyúttal erkölcsi követelmények is (esetleg vallási követelmények). (...) A büntetőjognak ezek a tiltó normái a tilalom negatív tartalmában nem sajátíthatók el, de erkölcsi tartalmukban igen: a büntetőjogi normák egy része bensővé tett, elsajátított erkölcsi tartalmú szabály: a jogi norma megvalósulása egyúttal erkölcsi értékek megvalósulását is jelenti.”²⁶

Ez a megállapítás azonban felveti az erkölcs és a jog egymáshoz való viszonyának kérdését, amely már régóta foglalkoztatja a tudományt, ugyanakkor máig sem sikerült minden felmerülő kérdést tisztázni.²⁷ Az is igaz, hogy az ilyen elméleti kérdésekkel való foglalkozást az érintett hivatások képviselői többnyire gyanakvással fogadják.²⁸ Mindazonáltal annyit Bibó István nyomán rögzíthetünk erkölcs és büntetőjog kapcsolatáról, hogy ugyan a jog természeténél fogva nem lehet minden elemében része az erkölcsi normák rendszerének, míg a jog számos esetben szabályoz olyan magatartásokat, amelyek erkölcsi megítélés alá (is) esnek.²⁹

22 *Gönczöl Katalin*: Devianciák, bűnözés és a megelőzési stratégia. Büntetőpolitika, bűnmegelőzés. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék, 1994. 170.

23 *Gönczöl*: i. m. (22) uo.

24 *Gönczöl*: i. m. (22) uo.

25 *Gönczöl*: i. m. (22) uo.

26 *Szabó András*: Bűnözés–Ember–Társadalom. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 81. Kiemelések a szerzőtől.

27 *Irk Ferenc*: Az erkölcs és a büntetőjog elméleti kérdései. In: *Kriminológiai Tanulmányok*. 27. (szerk. Gödöny József). Budapest, OKRI, 1990. 8–9.

28 *Walker, N.*: Gondolatok az ésszerű büntetésről. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 19.

29 *Bibó István*: Etika és büntetőjog. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/41.html> (2013.11.21.)

Ily módon a büntetőjog nem lehet független a társadalom erkölcsi rendjétől, koronként változó mértékben ugyan, de az erkölcs hatni fog a büntetőjogra. „Történelmének bármely adott pillanatában, minden nép rendelkezik egyfajta erkölccsel. Ennek az uralkodó erkölcsnek a nevében ítéleznek a bíróságok, és mondanak véleményt az emberek. Minden adott csoportnak van egy jól körülhatárolható erkölcsé.”³⁰ Ez a „közerkölcs” pedig jelentősen befolyásolja az egyén gondolkodását és magatartását, hiszen az egyén – akár egyetért a fennálló társadalmi renddel, akár nem – része a társadalomnak, nem tudja magát attól teljes mértékben függetleníteni.³¹ Éppen ezért a „társadalom többi tagjának a kifejezésre jutó állásfoglalása tehát feltétlenül befolyásolja az egyének tudattartalmát, és ebből alakul ki az össztársadalmi tudatot képező etikai normarendszer.”³²

Ez a megállapítás ugyanakkor nem ad választ arra kérdésre, hogy hogyan érinti az erkölcs (etika) érvényessége a büntetőjog érvényességét? A büntetőjog az erkölcsön alapszik vagy attól teljesen független?

Durkheim álláspontjával egyetértve úgy gondolom, hogy az erkölcs elvek, magatartási szabályok együttese.³³ Az erkölcs célja, hogy a társadalomba való beilleszkedés, az integráció érdekében szabályozza az emberek viselkedését. Minden társadalom elemi érdeke a saját kohéziójának fenntartása, ezért működteti azokat a mechanizmusokat, amely a (norma)konform viselkedés kialakulását segítik elő. Ha nem így lenne, akkor azzal tulajdonképpen azt az üzenetet fogalmazná meg, hogy minden magatartás megengedett, az is, amelyik káros, akár az egyénre magára vagy a társadalomra. Az erkölcs célja a társadalmi értékek védelme egyrészt rosszállás, másrészt akár szankció útján is. Ily módon az erkölcs képes lehet arra, hogy hozzájáruljon a társadalom morális rendjének megőrzéséhez.

Az erkölcs azonban több lényeges szempontból is különbözik a büntetőjogtól. Először is abban, hogy az erkölcs nem írott, hanem informális szabályrendszer. Emiatt könnyebben lehet képes a változásra, illetve fontos az is, hogy az erkölcsi szabályszegéshez nem kapcsolódik semmilyen formális eljárás. A megvetés, a tudomásra jutás, a bizalomvesztés ugyan lehetséges és eredményes szankcióként jelentkezhet,³⁴ de ezek nem feltétlenül kerülnek alkalmazásra.

Ezzel szemben a „jogalkotás konszenzusos felfogása alapján a modern államokban a büntetőjog kultúrákon, politikai rendszereken átívelő állandó társadalmi szerepe a társadalom alapvető értékeinek, érdekeinek védelme az ezeket az értékeket, érdekeket leginkább veszélyeztető cselekmények büntetőjogi tilalmazottságával. (...) A büntetőjog védelmi funkciója egyúttal, indirekt módon, értékközvetítést is jelent: a tilalmakból következtetni lehet a közösség, a társadalom által elvárt, helyesnek tartott magatartásokra. A védelmi funkció része a tilalmak megsértésére való reagálás, azaz a bűnelkövetők – leegyszerűsítve – megbüntetése és ezáltal a társadalmi értékrend megerősítése, továbbá a generális és speciális prevenció előmozdítása.”³⁵ Mindezek formális, jogilag szabályozott eljárás keretében valósulhatnak meg.

A társadalmi értékek köre, tartalma, rangsora és prioritása azonban változhat, ezek különböző társadalmi rendszerekben és különféle kulturális környezetben eltérőek is lehetnek.³⁶ „Az értékrend változása hat a büntetőjog fejlődésre és arra, hogy a jelzett szerepeket milyen tartalommal tölti be a büntetőjog. A büntetőjog ’állandó’ társadalmi szerepe mellett létezik egy ’aktuális’ is, azaz egy adott korszak kiemelt értékeinek védelme, a korszak kultúrájának megfelelő módon. A büntetőjog aktuális társadalmi szerepe tükrözi a korszak értékrendjét.”³⁷ Mindazonáltal az értékrend változékonysága ellenére is megkerülhetetlen kapcsolat áll fenn a büntetőjog és az erkölcs között. „Az etika az erkölcsi Rosszal értékítélet formájában áll szemben, s ezt a szembenállást az erkölcsi Rossz lehető megsemmisítésének az eszméje mozgatja. A büntetőjog is az erkölcsi Rosszal áll szemben – nem pedig valami külön büntetőjogi Rosszal! –, de szembenállásában ezt az erkölcsi Rosszat megadott nagyságnak tekinti, melynek megsemmisítésére nem vállalkozik, és nem is vállalkozhatik. Tekintetét elsősorban a társadalmi egyensúlyra irányítja, amelyet az erkölcsi Rossz előidézhet, és ezt igyekszik keretek közé szorítani, racionalizálni, érték szempontokkal telíteni.”³⁸

A büntetőjog tehát – különbözőségük ellenére is – nem létezhet erkölcsi (morális) alap nélkül. A büntetőjog nem lehet értéksemleges. „A büntető jog (...) nem értékmentes, empirikus tudomány, hanem érték szempontokat követő normativista tudomány.”³⁹

30 Durkheim, E.: Az erkölcsi tény meghatározása. In: Emile Durkheim: A társadalmi tények magyarázatához. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 169.

31 Irk: i. m. (27) 19.

32 Irk: i. m. (27) 19–20. 33 Durkheim: i. m. 171.

34 Szabó: i. m. (3) 77.

35 Lévay Miklós: A büntetőjog társadalmi szerepének változása Magyarországon 1985-től 2005-ig. Magyar Jog. 2006/12. 705. Kiemelések a szerzőtől.

36 Irk Ferenc: Kriminálpolitika és Értékvédelem. Jogtudományi Közöny. 1994/7–8. 315.

37 Lévay: i. m. (35) uo. Kiemelés a szerzőtől.

38 Bibó: i. m.

39 Szabó András: Büntetőjogi gondolkodásunk jelenlegi állása. Jogtudományi Közöny 1992/12. 555. Kiemelések a szerzőtől.

Az értékvédelem ezért nem képzelhető el morális legitimitáció nélkül, hiszen csak a morálisan integrált, a normával azonosuló – vagy legalábbis azt tiszteletben tartó egyén lehet képes dönteni helyes és helytelen cselekvés között. Emiatt képes meghozni azt a döntést, hogy ne úgy cselekedjen, ahogy kedve tartja, hanem ahogyan a szokás és az érték megköveteli tőle.⁴⁰

Vagyis az egyén számára igenis fontos kérdés az, hogy tetteinek, magatartásának milyen az erkölcsi megítélése, akár mások (a közösség, a társadalom), akár saját maga részéről. Az ember magatartása „egyrészt érdekkövető érdekmotivált, és ugyanakkor normakövető értékmotivált is. Az ember nemcsak célkövető lény, hanem engedelmeskedő lény is. A jó és hasznos között megosztva az ember egyszer kötelességét követi, más-szor érdekeit, némelykor sikerül kiegyensúlyoznia a kettőt. (...) A büntettes érdeklényként csak a cél-eszközt mérlegeli, hogy problémáját megoldja, konfliktusát feloldja, de morális lényként a tett az ő számára is véték, hiszen a tettel céljának és hasznának megfelelően feláldozza az értéket és a normát”⁴¹ Az egyén tehát képes kialakítani magában egy belső értékrendszert, vagyis egyfajta morális tartást. A társadalom létének egyik legfontosabb támasza, hogy tagjai el, illetve befogadják, interiorizálják a társadalom értékrendjét, azaz erősítsék magukban a belső morális tartást, az öntudatot. „Az öntudat és a lelkiismeret az ember belső, erkölcsi magatartásának bizonyíthatóan létező két eleme. Ez teszi lehetővé, hogy különbséget tudjunk tenni jó és rossz között. Kívülről sugalmazott értékeket tehát el tudunk sajátítani, belsővé tudunk tenni.”⁴²

A közös morális értékrend elfogadása azért rendkívül fontos, mert ez határozza meg azokat a magatartásmintákat, amelyek alapján a büntetőjog kialakítja a tiltott magatartások körét és az arra adandó válaszreakciókat. Ez adja a büntetőjogi rendszer alapját és ez biztosítja az adott társadalmi környezettel való összhangját is. Az erkölcsi értékrend megbomlása vagy fellazulása veszélyezteti a társadalmi kohéziót, nehézzé válik az egyes társadalmi értékek tartalmának megállapítása és szükség esetén rangsoruk felállítása. Azaz a morális értékrend kijelöli a büntetőjog alkalmazásának kereteit és határait. Ezt a modellt a modern jogállamokban az alkotmány és az annak végrehajtására alkotott törvények (köztük a büntetőtörvények) valósítják meg. Csak az a büntetőtörvény és büntető-, illetve kriminálpolitika lehet legitim, amely formailag és tartalmilag megfelel az alkotmányos elveknek, azaz végső soron a közös morális alapnak.

IV.

Büntetés és kriminálpolitika

A büntetőjog feladata a társadalmi fejlődés során ki-kristályosodott, alkotmányos védelmet kapott értékek megőrzése. De mi veszélyeztetheti a leginkább ezt az értékrendet? A bűncselekmény. A „bűncselekmény erkölcsileg elítélendő, racionális értékválasztáson alapuló konfliktusfeloldó és szükségletkielégítő magatartás. (...) az erkölcsi értékek megsértése olyan drámai módon mozgat meg érzelmeket, hogy azokat a felelősségre vonásnál nem lehet figyelmen kívül hagyni. A bűnre nem elég bölcsen, javító, segítő szándékkal és ennek megfelelő eszközökkel reagálni. A büntetésnek alkalmasnak kell lennie az érzelmi feszültségek levezetésére is, máskülönben a büntetőpolitika, a büntetés és bűnmegelőzés racionális céljai nem érhetők el.”⁴³

A bűncselekmény tehát felkavarja az érzelmeket, megtörténte reakcióra kényszeríti a társadalmat. Ezek a reakciók természetesen sokfélék és összetettek, így különösen érzelmi lehetnek. De éppen ez az összetettség támasztja alá azt, hogy a bűncselekményre társadalmi szempontból nem lehet leegyszerűsítő választ adni. „Az érzelmi hatásoktól mentes, tisztán célszerűségi szempontokra épülő büntetést aligha követi a megbánás, a bűntudat kialakulása. Az ilyen szankció nem ébresztheti fel az elkövető igaz lelkiismeretét, és nem alakulhat ki a sértettel való szolidaritás sem.”⁴⁴ A büntetésnek tehát alkalmasnak kell lennie arra, hogy helyreállítsa a bűncselekmény által megzavart (erkölcsi) értékrendet, vissza kell tudnia állítani az elkövetett tett miatt megbomlott társadalmi egységet.

Joggal merülhet fel ugyanakkor az a kérdés, hogy egy adott cselekmény (legyen az bármilyen típusú vagy súlyú is) képes lehet-e önmagában megzavarni az egész társadalmi kohéziót? Ha a válasz nem, akkor miért van szükség egy minden bűncselekményre reagáló büntetőrendszer kialakítására és működtetésére? Azért, mert a bűnözés tömegjelenség, vagyis tömeges méretekben sérti a védett értékeket. A bűncselekménnyel ugyanis nagyon könnyebben elérhetjük céljainkat és érvényesíthetjük érdekeinket,⁴⁵ mintha betartanánk a szabályokat. „Tudomásul kell vennünk, hogy a bűncselekmény problémamegoldó, szükségletkielégítő viselkedési forma, egyik lehetséges, valóságos változata az emberi társadalmi viselkedésnek. Eleve ott van tehát életünkben, abba bele van ágyazva és éppen azért kerülhet jogi tiltás alá, mert eleve létező viselkedési variáns.”⁴⁶

40 Szabó: i. m. (3) 88.

41 Szabó András: A bűn és a büntetés erkölcsi kérdései. Főiskolai Figyelő. 1996/2. 21.

42 Szabó: i. m. (41) 22.

43 Gönczöl Katalin: Szolgáltassuk az igazságot! In: Egy élet az igazságügyi statisztika szolgálatában (szerk. Kovacsics Józsefné). Budapest, ELTE AJK, 2006. 47.

44 Gönczöl: i. m. (43) 48.

45 Szabó: i. m. (3) 9.

46 Szabó: i. m. (3) 10.

A bűncselekmény elkövetésével lehetővé válik a vágyaink kielégítése, az előttünk lévő akadályok gyors és hatékony lebontása. Csakhogy a társadalmi fejlődés korlátokat szabott ennek az érdekérvényesítésnek. A büntetőjog célja éppen az, hogy megakadályozza bizonyos célok vagy bizonyos érdekek meghatározott módon való elérését. Az együttélés „kényszere” és az emberek különbözősége, mint valós tulajdonság rámutatott a társadalmi szinten megkötött kompromisszumok és lemondások szükségességére. Vagyis értéké vált együtt élni és munkálkodni másokkal a közös célok érdekében. Mindezt oly módon, hogy nincs kizárva az, hogy az egyéni célok és érdekek megvalósíthatók lehessenek.

Minden bűncselekmény ezt a konszenzust, ezt a társadalmi „egyezséget” rúgja fel, ami által megkérdőjeleződik a közös értékrendbe, az együttműködésbe vetett hit. A bűncselekmények azt üzenik a társadalom tagjai számára, hogy más, a megszokottól eltérő, kipróbált és elfogadott megoldási módszerek is alkalmazhatóak. A megszokott gyakorlattól való ezen eltérés lehetősége azonban nem csupán a büntetőjogi szabályt sérti meg, hanem az ez által védett normát (értéket) is. A büntetés feladata az, hogy biztosítsa a norma épségét oly módon, hogy hátrányt okoz vagy ennek bekövetkezésével fenyeget. A büntetéstől, mint (jog) hátránytól tartunk, az számunkra kellemetlen következményekkel jár, valamilyen értéket von el tőlünk, így ennek elkerülése érdekében a büntetéssel fenyegetett magatartást elkövetésétől tartózkodunk.

A büntetéssel fenyegetett magatartástól való tartózkodás azonban még nem jelenti azt, hogy a norma által védett értéket elfogadnánk. „A büntetés társadalmi hasznossága a bűncselekménnyel megsértett szabály érvényességének megerősítése, a szabály elvi sérthetlenségének deklarálása. (...) A véték, a szabálysértés gyengíti a szabályt, a büntetlenség pedig azt sugallja, hogy a szabály nem érvényes. A bűncselekménynek ezt a demoralizáló hatását kell ellensúlyozni a büntetésekkel. A büntetéseknek tehát szimbolikus jelentősége van: a szabály szabály marad megsértése ellenére is. (...) A rosszallás célja a csoport tagjainak erkölcsi tudatát megerősíteni.”⁴⁷ Ha pedig erkölcsi tudatunk erős, akkor az erkölcstelen tett elkövetését becstelennek fogjuk tartani, hiszen az lealacsonyít minket, akkor is, ha a bűncselekmény elkövetésével egyébként valamilyen előnyhöz is juthatnánk.⁴⁸

A büntetés és a feddés jelzi, hogy mi a különbség „jó” és „rossz” között.⁴⁹ Ez az a társadalmi mechanizmus, amely határokat szab a társadalom közös érték-

készlete elleni támadásoknak, ugyanakkor kijelöli az esetleges válaszreakció (a megtorlás) határait is. „A megtorlás történelmileg a bosszú racionalizálása és mértékletessége. Megtartja az erkölcsi felháborodást, mint motívumot, de mércéjében mérsékletre, önkorlátozása, méltó és megérdemelt malum okozásra készlet. (...) A megtorló büntetés tiszteletben tartja a személyiséget, mert nem vesz át sem pszichoterápiái, sem gyógyító, sem szociális- vagy lelki gondozó szerepet, tehát nem kötelez büntetésként ezekre.”⁵⁰ Éppen ezért tévedés azt hinni, hogy ez a fajta megtorlás szükségképpen bosszút is jelent.⁵¹ A megtorló büntetés a legkevésbé sem korlátoz, hanem éppen ellenkezőleg, szabadságot ad. „Végso soron a társadalom életfolyamatainak szabályozása terepén a büntetés nem egyszerűen a cselekvési szabadság tagadása, hanem éppen ellenkezőleg, a büntetés nyújt szabályt a szabadságnak, hogy az autonómia ne váljon szabadossággá, a büntetés szab határt az egyéni szabadságnak mások szabadságának védelmében, és a büntetés nyújt védelmet az egyéni szabadság biztosítására.”⁵² A büntetés tehát meghatározó jelentőségű társadalmi mechanizmus, ugyanakkor nem szabad túlbecsülnünk és túlértékelnünk a képességeit. A büntetés alkalmas lehet a bűncselekmény okozta feszültség levezetésére, de arra nem, hogy a bűncselekményt kiváltó okokat megszüntesse. Igaz „ugyan, hogy a bűncselekményt lehet problémamegoldó viselkedésnek tekinteni, de a büntetésnek ehhez semmi köze. Semmi köze, mert a büntetés arra a konfliktusra reagál, amit a jogsértés okoz. A jog és a jogsértés konfliktusára. Nem a tettes problémamegoldásaihoz kell eszközt nyújtania, vagy segítséget nyújtania, hanem büntetnie kell a jogsértést. A jogrendnek büntetés révén lehet csak elégtételt nyújtani (...) a büntetőjogot nem szabad szereptévesztésre kényszeríteni azzal, hogy a büntetéstől többet várunk el, mint amire képes.”⁵³

A bűnözést okozó társadalmi problémák megoldására nem a büntetés, hanem a bűnmegelőzés (másképpen a devianciákat kezelő kriminálpolitika)⁵⁴ lehet alkalmas, ami élhet olyan (jogi) eszközökkel amelyekkel a büntetés nem. Ebből is adódik a büntetőjog ultima ratio jellege, vagyis az, hogy a „büntetőjog jelenti a legszigorúbb és legsúlyosabb beavatkozást az egyéni szférába. Ha a jogon, illetve a büntetőjogon kívüli, enyhébb eszközök nem alkalmasak, nem vehetők igénybe, illetve nem elég hatásosak, megnyílik az út a büntetőjog előtt, amely ezek alapján csak kisegítő jellegű, 'végső eszköz' lehet, még pontosabban a legvégso esetben a legutolsó eszköz.”⁵⁵ Ezt az értelmezést

47 Szabó: i. m. (3) 74. Kiemelések a szerzótől.

48 Szabó: i. m. (3) 91.

49 Szabó: i. m. (3) 93.

50 23/1990. (X. 30.) AB-határozat, Szabó András alkotmánybíró párhuzamos indoklása

51 Walker: i. m. (28) 37.

52 Szabó: i. m. (3) uo.

53 Szabó András: Büntetőpolitika és alkotmányosság. Belügyi Szemle. 1995. 1. 13. Kiemelések a szerzótől.

54 Szabó: i. m. (53) 12.

55 Nagy: i. m. (18) 78.

fogadta el az Alkotmánybíróság is: „A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek.”⁵⁶ Vagyis a büntetőjog együttműködhet más jogágakkal vagy más társadalmi mechanizmusokkal, szerveződésekkel (például az elítéltek reintegrációját támogató civil szervezetekkel), de szerepüket nem veheti át. A büntetőjog nem alkalmas valamennyi társadalmi jelenség és emberi magatartás kezelésére vagy kontrollálására.

Napjainkra a büntetőjognak éppen ez a fajta értelmezése változott meg. Igaz ugyan, hogy ennek egyik legfőbb oka a szervezett bűnözés és a határokon átlépő bűnözés jelensége, amely új megoldási stratégiák kidolgozását igényli, ez pedig szükségképpen jelentős hatással van a már meglévő anyagi és eljárásjogra.⁵⁷ Talán azonban ennél is jobban befolyásolja a büntetőjogot a közvéleménynek a büntetőjog fenti szerepéről és lehetőségeiről kialakult álláspontja. A jóléti államok összetett büntető- és kriminálpolitikájának a '70-es és '80-as években bekövetkező kudarca okán a szakpolitikák komplex, egymást kiegészítő alkalmazása helyett egyre inkább a számonkérés és a hatékony ellenőrzés igénye fogalmazódott meg.⁵⁸ „E tendenciának megfelelően a devianciák társadalmi kezelésében a korábban kialakult munkamegosztás megbomlott és a büntetőpolitikai kontroll, valamint a bűnmegelőzés szerepe a többi intézmény rovására megnőtt.”⁵⁹ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy egyre nagyobb társadalmi és politikai nyomás nehezedik a bűnözéskontroll intézményrendszerére.⁶⁰ Történik mindez annak ellenére, hogy Európában a '80-as évek vége óta nem növekedett a bűnözés,⁶¹ míg Magyarországon a rendszerváltás okozta társadalmi átalakulás következtében megugrott bűnözési ráta⁶² a 2000-es évek elejére és napjainkra egy alacsonyabb szinten állapodott meg.⁶³

A büntetőjogra és a büntető igazságszolgáltatási intézményrendszerére nehezedő nyomás annak köszönhető, hogy a büntetőpolitikában paradigmaváltás következett be, a szociálpolitika beszorult a büntetőpolitikai keretei közé.⁶⁴ Egyre inkább elterjed az a hozzáállás, hogy mind az egyéni, mind pedig társadalmi szintű biztonság csak akkor valósítható meg, ha minél nagyobb kontroll alá helyezzük azokat, akiket a leginkább veszélyesek erre a biztonságra. Mivel problémáikat nem tudjuk megoldani, legalább tartjuk őket ellenőrzés alatt, egyben korlátozzuk lehetőségeiket. Erre a korlátozásra pedig

különösen alkalmas eszköznek tűnik a büntetőjog, amely jogosult olyan kényszer alkalmazására, amelyre más jogágak nem. Különösen akkor nő meg a büntetőjog szigorúbb alkalmazása iránti társadalmi igény, ha valamilyen megrázó bűncselekményről értesülünk.

Az utóbbi igény megfogalmazásában nagy szerepe van a médiának és a politikának. A média és a politika – akár együtt, akár külön-külön – a saját érdekében képes a megrázót sokkolóvá, a szörnyűt tragikussá fokozni. A bevezető fejezetben említett körülmények folytán a mai szorongó vagy szorongásra hajlamos társadalom pedig nem feltétlenül képes megfelelő módon szelektálni és mérlegelni az őt ért információk és hatások között, ezáltal lehetővé válik a közvélemény célzott formálása és kihasználása. „Büntető populizmusról akkor beszélhetünk, ha az uralkodó politikai elit a közvélemény nyomására hivatkozva a bonyolult társadalmi jelenségekre – különösen a bűnözésre és más ön- és közveszélyes deviáns magatartásokra – folyamatosan leegyszerűsítő, látványos és gyors sikereket ígérő módon reagál. A súlyos társadalmi konfliktusok enyhítésének érdemi kezelése helyett az elit túl gyakran nyúl a társadalmi kontroll kiterjesztéséhez, a korábbinál indokolatlanul szigorúbb büntetések alkalmazásához, és az 'eltévelyedettek' megregulázását tartja egyedül hatékony politikai megoldásnak.”⁶⁵ A hatalom kihasználja a társadalomban meglévő, már létező populizmust vagy az arra való hajlamot. Ennek a populizmusnak a hatására csökkenhet a társadalom toleranciaküszöbe, sokkal hamarabb követeli meg a kormányzattól keményebb eszközök alkalmazását a közbiztonság megteremtése érdekében és ezektől sokkal rövidebb időn belül vár el érdemi eredményt.” A biztonság kérdése körül tapasztalható pánik, az új politikai csapda, amelyben a kormányok a bűnözés elleni küzdelem leggyorsabb, legkönnyebben mérhető és leglátványosabb eredményekkel szolgáló eszközeit keresik (...).⁶⁶ Önmagában nem az jelenti a problémát, hogy a társadalomban megváltozott a bűnözésről kialakult kép, hiszen a változás a társadalmi együttélés velejárója. A probléma inkább az, hogy a megváltozott közgondolkodást és az ehhez kapcsolódó igények megismerése és megértése helyett azok feltétel nélküli kielégítése vált programmá. Eljutottunk oda, hogy már nem a szakértő, hanem „az érzelmileg túlfűtött, laikus közvélemény határozza meg a közbiztonság percepcióját, a bűnözéskontroll politikai gyakorlatát.”⁶⁷ A kormányzat számára kifizetődő ezen igények egysze-

56 30/1992. (V. 26.) AB-határozat

57 Nagy Ferenc: A büntetőjog legújabb változásairól – nemzetközi kitekintés alapján. In: Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára (szerk. Gönczöl Katalin–Kerezi Klári). Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 1998. 191.

58 Gönczöl Katalin: Kontrollált devianciák és a bűnmegelőzési stratégia. Rendészeti Szemle. 1994. 11. 6.

59 Gönczöl: i. m. (58) uo. Kiemelés a szerzőtől. 60 Gönczöl: i. m. (58) 7.

61 Gönczöl: i. m. (12) 198.

62 Lévay Miklós: Társadalmi gazdasági változások és bűnözés. Jogtudományi Közlöny. 2000/9. 322.

63 Az adatokat ld. bővebben a Legfőbb Ügyészség honlapján: <http://www.mklu.hu/cgi-bin/index.pl?lang=hu/> (2013.11.30.)

64 Gönczöl: i. m. (12) 201.

65 Gönczöl Katalin: A „büntető populizmus”. Élet és Irodalom. 2013. szeptember 6. 1.

66 Borbíró Andrea: A sokarcú bűnmegelőzés – II. rész. Ügyészek Lapja. 2007/2. 71.

67 Gönczöl: i. m. (65) 3.

rú jogszabályalkotással, azaz a büntetőjogszabályok szigorításának – olykor az alkotmányos keretek feszegetésével – való kielégítése, hiszen ezzel egyrészt teljesíti a választók akaratát, másrészt nem kell a probléma lényegének megoldásán fáradoznia, megkímélve az apparátust a felesleges vizsgálatok és egyeztetések tömegétől. Ez a koncepció pedig képes hosszú távon is rögzülni, hiszen a politikai elit ki tudja használni az emberek szorongását, építeni tud az ezzel kapcsolatos attitűdre. A lakosság pedig meglepéssel veszi tudomásul, hogy végre rend lesz. Ezt a status quo-t pedig még az újabb sokkoló bűncselekményről való tudomásszerzés sem rendíti meg, hiszen újra lejátszódik az ismert folyamat: a szigorítási igényre törvényi szigorítás lesz a válasz, ami megjelenik a bírósági gyakorlatban is, így a kedélyek idővel újra „nyugvópontra” jutnak.

Mindez azonban elvezethet oda, hogy a büntetőjog alkotmányos alapja és értékvédő funkciója veszélybe kerül. A közös értékrend védelmében kialakított rendszerek már nem a közös értékrend szellemében fognak működni, hiszen meggyengülnek a morális korlátok. A kutatások is azt támasztják alá, hogy azok, akik a társadalom gondjait általános problémákra vezetik vissza, leggyakrabban morális deficitre hivatkoznak.⁶⁸ Ha viszont erre a deficitre nem a megfelelő módon reagálunk, akkor a büntetőjog degradálódhat: már nem azt várja el tőle ugyanis a társadalom, hogy védje az erkölcsi értékeket (ami nem feltétlenül igényel súlyos és szigorú büntetéseket), hanem azt, hogy rendet tegyen. Csakhogy erre önmagában nem lehet alkalmas. „A büntetés funkciója nem az okkezelés, hanem a jogsértés szankcionálása.”⁶⁹ A büntetőjog ennél többet nem tehet, mert nem tud és nem is szabad tennie, mert akkor átlépné az alkotmányos korlátokat, ami a korábban elemzett veszélyekkel járhat.⁷⁰

Az előzőekben kifejtettek tükrében tehát korántsem mellékes, hogy milyen szerepet szánunk a büntetőjognak. Beccariának kétségtől igaza volt abban, hogy jobb a bűnt megelőzni, illetve az általa okozott kárt helyrehozni, mint utólag megbüntetni.⁷¹ A bűn ártalmas és veszélyes, mind a társadalomra, mind pedig az egyénre, akár az elkövetőre, akár az áldozatra tekintünk. El kell ugyanakkor fogadnunk, hogy bármennyire is igyekszünk, nem leszünk képesek megelőzni valamennyi bűncselekmény elkövetését. A bűn (a bűnözés), mint emberi magatartás és mint társadalmi jelenség mindig is integráns része lesz a társadalmi együttélésnek. Éppen ezért a fő kérdés az, hogy melyek azok a keretek, amelyekben belül létrehozhatjuk és működtethetjük azt a rendszert, amely képes lehet megteremteni az egyensúlyt a bűn megelőzésnek és a már elköve-

tett bűn(cselekmény) megbüntetésének igénye között. A büntetőjog rendszerének ezt a két célt egyszerre kell tudni szolgálnia. Az természetesen már társadalmi (és politikai) konszenzus kérdése, hogy adott esetben melyik kapjon kiemelt figyelmet. Ezzel kapcsolatban azt is fontosnak tartom kiemelni, hogy az előbb említett konszenzus – éppen a társadalmi folyamatok dinamikus jellege révén – szükségképpen módosításra szorulhat. Minden rendszernek (így a büntetőjog rendszerének is) képesnek kell lennie a változó körülményekre való reagálásra, valójában a változásra való képesség teheti stabilá ezt a struktúrát. A változás vagy változtatás csak akkor lehet veszélyes, ha a rendszer fundamentumain nem a kellő gondossággal kívánunk változtatni. A büntetőjog esetén éppen ezek a fundamentum, azaz az alkotmányos háttér rendült meg az utóbbi években.

A rend és a biztonság érdekében a büntetőjog expanziója zajlik, amely valójában nemhogy javítana, hanem éppen hogy ront a meglévő társadalmi problémákon. A büntetőjog lényege a tiltás és az ehhez kapcsolódó kényszer alkalmazásának lehetősége. Komplex és ösztársadalmi szinten jelentkező, olykor évtizedek óta meglévő társadalmi problémákat csak tiltással és kényszerrel nem lehet megoldani. Nem csak azért, mert erre a büntetőjog eszköztárára nem alkalmas, hanem azért is, mert a büntetőjognak nem ez a feladata. A büntetőjog nem válhat szociálpolitikává, mert nemcsak tévedés, hanem hiba is azt remélni, hogy a szigorú büntetések önmagukban képesek lehetnek megoldani bizonyos káros társadalmi jelenségeket. A büntetőjog csak más jogágak eszköztárával együttműködve lehet képes ellátni a feladatát. Az alkotmányos alapelvek kijelölik az egyes jogágak feladatait, meghatározzák a rendelkezésre álló eszközöket és legfőképpen azt, hogy ezen eszközök felhasználásának mik a korlátjai. A jogállam elismeri és tiszteletben tartja a meglévő alkotmányos korlátokat anélkül, hogy lemondana a változtatás lehetőségéről.

Az utóbbi évek büntetőjogi jogalkotása kapcsán azonban a jogállamnak ez a fajta értelmezése került veszélybe. A korábban szilárdnak hitt alkotmányos fundamentumok megrendültek vagy legalábbis kétségek merültek fel szilárdságukkal kapcsolatban. Eljutottunk addig a dilemmáig, hogy „a védettségért, a biztonságérzetért mennyit és mit szabad feláldozni a hagyományos demokratikus szabadságjogokból.”⁷² A kérdés ily módon az, hogy az általunk preferált alkotmányos és demokratikus értékek védelmében miből vagyunk hajlandóak engedni és miből nem, illetve hogy belátjuk-e azt, hogy a kezünkben lévő eszközök nem feltétlenül alkalmasak valamennyi problémánk megoldására.

68 *Kerezi Klára*: A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése az attitűdvizsgálatokban. In: *Áldozatok és vélemények I.* (szerk. Irk Ferenc). Budapest, OKRI, 2004. 130.

69 *Szabó András*: Büntetési rendszer és arányosság. *Jogtudományi Közlöny*. 1995/8. 366.

70 *Id.* 4. oldal.

71 *Beccaria*: i. m. (2) 32.

72 *Gönczöl*: i. m. (58) 6.